

tekintve talán nyugtázható, hogy a 2000-es évek magyar költészete valóban többféle hangon szólalt meg. A nyilatkozó írók egy adott pillanatban Borbély Szilárdban találták meg a kor irodalmának hiányzó, felbukkanásában mégis provokatív másikját. Ez nem lett volna lehetséges akkor, ha mindenben ellentétesnek látták volna azzal a szemléleti rezsimmel, amelynek a magyar irodalomban az 1990-es évek első felében éppen ők voltak a legfontosabb alakítói. Károlyi Csaba vagy Ferencz Győző minden bizonnyal máshol és másképpen érzékelték e rezsím vakfoltjait, és a korrekciót is más megszólalásokban, más szerzőkben találták volna meg.

MŰHELY

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

Tizenkét kötetes magyar írotár a német közönség számára 1909-ben*

A B S Z T R A K T

1909 elején Hatvany Lajos tizenkét magyar író munkáit tartalmazó könyvsorozat ötletével kereste meg a kiadói szakmában tevékenykedő német ismerőseit. Hatvany pénzügyi-társadalmi státusza és kapcsolati tőkéje látszólag előre garantálta a német közönségnek szóló írotár sikerét, végül a tizenkét novelláskötetből egy sem jelent meg. A vállalkozás elsődlegesen azért vallott kudarcot, mert Hatvany mellett nem álltak hozzáértő szakemberek, akik kiválasztották volna a lefordítandó műveket, és értékelték-korrigálták volna az elkészült szövegeket. A német üzleti partnerekkel folytatott levelezés azonban ennél mélyebb okokra is rámutat. Hatvany „nemtörődöm” módon, rögtönözve intézte az ügyeket, hiányzott a tervek valóra váltásához szükséges stratégia. Az ötletgazda által elmulasztott teendőket máskor elvégezték a Nyugat szerkesztői és kiadóhivatali munkatársai, azonban a stáb közreműködését Hatvany ezúttal nem igényelte. A könyvsorozat néhány hónap múltán Hatvany számára egyébként is elvesztette a vonzerejét, és ő az addig befektetett munkát veszni hagyta.

Hatvany Lajos 1909 januárjában régi és új terveiről tájékoztatta Julius Zeitler lipcsei kiadót, aki az előző évben közreadta Hatvany *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten* című, klasszika-filológia-ellenes pamfletjét.¹ Hatvany sürgette a második, bővített kiadást, új könyvének készültét is jelentette, és egy német nyelvű magyar írotár összeállítását proponálta. Hatvany új munkája – amely később az *Ich und die Bücher* címet kapta – még korántsem volt kész, másfelől Zeitlert, illetve tulajdonostársát óvatosságra intette az első Hatvany-könyv elkedvetlenítően nagy remittendája. A ma-

* Köszönöm Vass Márta és Simon Gábor segítségét a dolgozatban szereplő német nyelvű levelek értelmezésében.

¹ Ezzel kapcsolatban lásd: Kosztolánczy Tibor, *Hatvany Lajos esete a klasszika-filológusokkal = „a szépség fűszere és forrása: a hiba”. A hiba esztétikája az irodalomban, a művészetekben és a kultúrában*, szerk. Reichert Gábor – Szénási Zoltán, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány, Tatabánya, 15–34.

gyar szépirodalmi írók azonban felkeltette az érdeklődésüket. Német nyelvterületen a századforduló éveitől egyre népszerűbbé vált az úgynevezett Heimatkunst irányzata, a szülőföld művészete felé fordulás, a természetesnek mondott emberi világ, illetve az etnográfiai jellegzetességek bemutatása. Zeitlert mindenekelőtt a magyar sajtóosságok érdekelték volna, egyszerre tizenkét írótól.²

Hatvany tervei szerint az első négy könyv Bródy Sándoré, Gárdonyi Gézáé, Tömörkény Istváné és Mikszáth Kálmáné lett volna. Bródy kitüntetett pozícióját igazolta az az érdeklődés is, amely *A tanítónő* 1909. január 29-i, berlini bemutatója után munkássága iránt német nyelvterületen mutatkozott. A sajtóbeszámoló szerint a darab a berlini Deutsches Theater premierjén – Max Reinhardt rendezésében – nagy sikert aratott. *A tanítónő* február 12-ig összesen hét előadást ért meg, a nagyobb üzletet Bródy számára inkább a vidéki színházak jelentkezése ígerte.³ Hatvany maga sem tudta eldönteni, hogy a már említett szerzőkön kívül kiket szerepeltessen még a tizenkét kötetben. Molnár Ferenc ugyan szintén a favoritjai közé tartozott, de kiderült, hogy ő közben tárgyalásokba kezdett a Julius Bard Verlaggal – a jó nevű berlini kiadót a miskolci születésű Bárd Gyula működtette. Felmerült továbbá Ambrus Zoltán, Herczeg Ferenc, Kóbor Tamás, Heltai Jenő, Ignotus és Biró Lajos neve, sőt Baksay Sándoré is. Hatvany kikérte Fenyő Miksa és Ignotus véleményét,⁴ a két Nyugat-szerkesztő mindenekelőtt Tömörkény – a leginkább „tösgyökeres” író – szerepeltetését kifogásolta. Tömörkény helyett Fenyő Szini Gyulát javasolta, illetve Jób Dánielt és Mórícz Zsigmondot – utóbbit mint Osvát Ernő új felfedezettjét, noha nem ez lett volna a legszerencsésebb érv Hatvany meggyőzésére.⁵ Tömörkényről Ignotus lekezelő módon nyilatkozott: „Tömörkény, azt hiszem, nem magyar költészetet, legfeljebb magyar adatokat jelentene az idegen számára. Tévedés azt hinni, hogy Bródy Sándor ne ismerné úgy a parasztot, mint akármelyik bundaszagú, csak meg is tudja írni.”⁶

A nagyszabású, noha kevéssé kiérlelt koncepció megvalósításában az első meghasonlás 1909. március–április fordulóján következett be. Julius Zeitler csalódottságának adott hangot, tudomására jutván, hogy Hatvany a Julius Bard Verlagnak – Molnár Ferencén kívül – más szerzők műveit is felajánlotta, illetve hogy bevonta a tárgyalásokba Paul Cassirer kiadó-műkereskedőt.⁷ Valószínűsíthető, hogy Hatvany akcióját Zeitler óvatosságára váltotta ki, ugyanis Zeitler a *Die Wissenschaft*... remittendája miatt Hatvanytól előzetes garanciákat kívánt arra vonatkozóan, hogy az írók kötetiből bizonyos mennyiséget Magyarországon is eladnak majd.⁸ Zeitler

² Julius Zeitler – Hatvany Lajosnak, [Lipcse, 1909. február 17.] = MTA KIK Ms 393/162.; Hatvany Lajos – Ady Endrének, [Berlin, 1909. február 23.] = Ady Endre *Levelezése*, II., 1908–1909, szerk. HEGYI Katalin – VITÁLYOS László, Akadémiai–Argumentum, Budapest, 2001, 157. (Ady Endre *Összes Művei*)

³ Hatvany Lajos – Ady Endrének, [Berlin, 1909. február közepe után] = Ady *Levelezése*, II., 152.

⁴ Hatvany Lajos – Ignotusnak, [Berlin, 1909. március elején] = HATVANY Lajos *Levelei*, szerk. HATVANY Lajosné – ROZSICS István, Szépirodalmi, Budapest, 1985, 280. (A levél datálását módosítottuk, a Fenyő Miksának szóló levél nem maradt fenn.)

⁵ Fenyő Miksa – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. február 22.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, szerk. HATVANY Lajosné, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 64.

⁶ Ignotus – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. április 4.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 68.

⁷ Julius Zeitler – Hatvany Lajosnak, [Lipcse, 1909. március 26., 30.] = MTA KIK Ms 393/163–164.

⁸ Hatvany Lajos – Ignotusnak, [Berlin, 1909. március elején] = HATVANY *Levelei*, 280.

már ekkor számot vetett azzal, hogy lemond a vállalkozásról, ám Hatvanyval mégsem szakított. Hatvany ugyanis Vészi József miniszteri tanácsosra, illetve Vészi budapesti kapcsolataira hivatkozva szubvenciót ígérhetett Zeitlernek,⁹ ha elvállalja gróf Széchenyi István „emlékiratainak” német nyelvű kiadását.¹⁰

Hatvany 1909 májusában Ambrus Zoltán és Biró Lajos műveinek mihamarabbi küldését ígerte meg Julius Zeitlernek¹¹ – és ezzel egy időben a frankfurti Rütten & Loening Verlagot is rábeszélte az írókban való részvételre –, majd elutazott Berlinből. Az egész ügylet rögtönzött jellege hamarosan lelepleződött: a kiszemelt íróktól nem állt rendelkezésre elegendő német nyelvű kézirat, a választott fordítók pedig megbízhatatlanok voltak.

A felkészületlenség és a kapkodó adminisztráció miatt elsőként a Gárdonyi-kötet hiúsult meg. Moly Tamás – mint Hatvany megbízottja – május közepén Gárdonyitól *A hópehely* és *A tulipán* című novellák fordítását bocsátotta (a később vallástörténész-ként, filozófusként ismertté vált) Martin Buber, a Rütten & Loening akkori berlini lektora rendelkezésére. Buber kétségeit fejezte ki a két írás értékeit illetően, mire Moly egy jellegzetesen magyar elbeszélést ígért, majd magyarázat nélkül ő is elutazott Berlinből, így az említett két fordítás került Wilhelm Ernst Oswald cégvezetőhöz. Oswald méltányolta a novellák költőiségét, de Gárdonyit átlagos képességű írónak minősítette, aki szentimentális, hatásvadász megoldásokhoz folyamodik. Gárdonyi egy stájer népi író, Peter Rosegger kategóriájába került, de Oswald kifogásolta, hogy a beérkezett Gárdonyi-művekből a „nemzeti színezet” is kevéssé ismerhető meg. „Lehet, hogy egy kedves kis kötetet össze lehetne hozni, de ez aligha szükséges. Ha a nekem küldött tárcáit egy német írta volna, biztosan nem reflektálnék rájuk” – zárta értékelését Oswald.¹²

Hatvany sajátos érvekkel mentegette Buber előtt a fiaskót: „A Gárdonyi-ügyet igazán sajnálom. Nekem ő a legkedvesebb. Egyáltalán nem érzem szentimentálisnak. Hibája, hogy nagyon buta. De ez igenis összeegyeztethető a tehetséggel. Egyszerű, cikornyátlan elbeszéléseinek éke ez a butaság. Csak a nagyobb kompozíciókban zavaró.”¹³

Hatvany érdeklődése ezután a Bródy- és a Molnár-kötet felé fordult, Hatvany ugyanis mégsem mondott le arról, hogy Molnár novelláit is megszerezze: a fordításokkal Eisler Alfrédot bízta meg. Eisler nem volt főállású irodalmár. Elképzelhető, hogy üzleti ügyek miatt került Hatvanyék látókörébe, Eisler családjának malátagyára volt Nagyszombatban. Eisler 1883-ban született, 1909-ben pedig ügyvédjelöltként

⁹ Julius Zeitler – Hatvany Lajosnak, [Lipcse, 1909. március 30.] = MTA KIK Ms 393/164. A levelezésben Vészi Józsefet Ministerialratként emlegetik. Vészit az uralkodó 1905. október 21-én tiszteletbeli miniszteri tanácsosná nevezte ki a M. Kir. Miniszterelnökséghez, a kinevezés 1906 áprilisában megszűnt.

¹⁰ A Zeitler-levélben olvasható Memoiren kifejezés többféle szövegegyüttest takarhat. Hatvany Lajos német nyelvű könyvben is ismertetni kívánta gróf Széchenyi István munkásságát, lásd Ignotus – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. április 4., 13.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 69, 70.

¹¹ Julius Zeitler – Hatvany Lajosnak, [Lipcse, 1909. május 21., 24.] = MTA KIK Ms 393/166–167.

¹² Martin Buber – Hatvany Lajosnak, [Berlin-Zehlendorf, 1909. június 16.] = MTA KIK Ms 377/137. Oswald bírálata Buber a levélhez csatolt másolatban hozta Hatvany tudomására (lásd MTA KIK Ms 381/58.).

¹³ Hatvany Lajos – Martin Bubernek, [Hatvan, 1909. június 18–19.] = HATVANY *Levelei*, 278. (A datálást módosítottuk.)

dolgozott Budapesten a Magyar Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesülete irodájában.

A művek kiválogatását Hatvany ismét a fordítóra bízta. Eisler az 1908-as *Muzsika* és az 1909-es *Pesti erkölcsök* című Molnár-köteteket választotta (a *Muzsika* anyagából a címadó novella, illetve *A hőember* és a *Széntolvajok* fordítását már korábban feljálolta a müncheni Georg Müller Verlagnak).¹⁴ Eisler valószínűleg nem vette figyelembe, hogy a Rütten & Loening Verlagot jellegetesen magyar témák érdeklik, hiszen elsőként három „croquis”-t küldött Buberék számára a *Pesti erkölcsök* című kötetből, ráadásul félkész állapotban.¹⁵

Buberék a három újonnan beérkezett Molnár-írás – és már a náluk lévő *Széntolvajok* című novella alapján – elhárították a Molnárral való foglalkozást, és június végén a szerzőt átengedték Julius Bardnak.¹⁶ Eisler addigra még csak újabb Molnár-novellák kiválasztásáig jutott: a *Muzsika*-kötetből *A manó és a tündér*, az *Altató mese* és a *Tavaszi részegség* címűek nyerték el a tetszését.¹⁷ Ezek a történetek már nem jutottak el Buberhez, pedig az *Altató mese* a Molnár-próza kiemelkedő darabja.¹⁸ Briliáns munka, amelynek mind történetzövése, mind beszédmódja folytonos meglepetéseket tartogat, és ezúttal az édeskés szentimentalizmus sem zavaró. Molnár nyilván maga is érezte a témában rejlő erőt, hiszen az *Altató mese* alapötletét *Liliom* címmel két évvel később színdarabként is feldolgozta.

Miután Mikszáth kötetéről a kiadói levelezésben egyetlen szó sem esik, a favoritok közül egyedül Bródy maradt versenyben. *A bölény* című – talán legismertebb – novelláját Hatvany javasolta, azonban az első nagyobb Bródy-küldemény ismét Eisler válogatása volt. Ám Hatvany – okulva a Molnár-eseten – a maga elképzelései szerint is összeállította a Bródytól lefordítandó művek listáját.¹⁹ A levelezésből kikövetkeztethető, hogy Hatvany válogatásában az *Erzsébet dajka és más cselédek* című, 1902-es Bródy-kötetből szerepeltek művek, ajánlotta a *Lajos magyar király válik* című novellát,²⁰ illetve *A tanítónő* című tárcanovellát,²¹ utóbbi, mondhatni, ösváltozata az azonos címet viselő színműnek.²² Ez mindenképpen helyes elgondolás volt, hiszen épített volna Bródy német színházi sikereire.

Ha figyelmesen olvassuk az Eisler által Hatvanynak írt leveleket, észre kell vennünk, hogy Eisler a fordítási feladatokat, amíg csak lehetett, elszabotálta. Amikor például kézhez kapta Hatvany előbb említett listáját a Bródy-művekről, közölte,

¹⁴ Eisler Alfréd – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. június 8.] = MTA KIK Ms 379/5.

¹⁵ Eisler Alfréd – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. június 18.] = MTA KIK Ms 379/6.

¹⁶ Martin Buber – Hatvany Lajosnak, [Berlin-Zehlendorf, 1909. június 28.] = HATVANY *Levelei*, 277.

¹⁷ Eisler Alfréd – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. június 26.] = MTA KIK Ms 379/7.

¹⁸ Első megjelenése: *Pesti Napló* 1907. június 23., 1–4.

¹⁹ Hatvany Lajos – Martin Bubernek, [Hatvan, 1909. június 29-től] = HATVANY *Levelei*, 276. (A datálást módosítottuk.)

²⁰ A novella a *Fehér Könyv* 1900. júniusi számában kapott helyet (19–53.), Bródy a témát megírta egy-felvonásosként is.

²¹ A megtörtént esetet feldolgozó írás *Petrovics Katalin* címmel először az *Új Idők* 1895. január 27-i számában jelent meg (97–98), majd *A tanítónő* címmel az *asszonyi szépség* című Bródy-kötetben (Pallas, Budapest, 1897, 75–84).

²² Juhász Ferencné, *Bródy Sándor*, Akadémiai, Budapest, 1971, 237–247.

hogy neki ugyan nyolc Bródy-kötete van, de a kijelölt írásokat egyikben sem találja.²³ Leveleiben Hatvany előtt többször büszkélkedett fordításával, amelyeket német nyelvű periodikák fogadtak el – ezek a szövegek azonban az adott levél postázásakor valahogy mindig elkeveredtek.

Eisler távlatilag egyfajta irodalmi ügynöki szerepet gondolt ki a maga számára. Ez nem volt ritkaság, hiszen a korban a fordítók többnyire üzletkötői feladatokat is elláttak. A német lap- és könyvkiadók gyakran keretösszegeket határoztak meg az elfogadott munkákra, a honoráriumon azután a szerző és a fordító megosztottak. Mindez tág teret nyújtott az élelmes fordítóknak. Eisler nem véletlenül farszírozta Hatvanynál, hogy tegye lehetővé a Berlinbe való kiköltözését. Noha Eisler fordításai nem érték el a kívánt színvonalat, ő mégis újabb és újabb szerzőket „foglalt le” magának – esetenként terjedelmes műveket is, például Ambrus Zoltántól a *Midás királyt*, Kóbor Tamástól a *Budapest* című regényt.²⁴

Eisler hamar felismerte, hogy Hatvanynak a kiadókkal való ügyintézésben mutatkozó nemtörődömsége, „lazasága” számára előnyös helyzetet teremt. Július elejétől tehát külön levelezésbe kezdett Martin Buberrel. A Bródy-kötetre vonatkozóan Buber viszont nem volt hajlandó látatlanban elköteleződni:

Várjuk ki a végét. Eisler kívánságát azonban, hogy a kötet már szeptember végén vagy október elején megjelenjen, semmiképpen nem tudom teljesíteni. Egyelőre csak egy teljesen megfelelő novella áll rendelkezésre; ez nem elég ahhoz, hogy végleges döntést hozzunk. Ahhoz, hogy határozzunk, először is egyenértékű novellákra volna szükség, méghozzá tisztességes fordításban. Ilyen korai megjelenésre ezért aligha lehet gondolni.²⁵

Hatvany neve és státusza jó ajánlólevél volt a német kiadókhöz. Eisler kapcsolatba lépett Oskar Bie-vel, a berlini Die neue Rundschau szerkesztőjével, illetve a Simplicissimus müncheni kiadóhivatalával.²⁶ Október elején lefoglalta magának Szini Gyula novelláit, és tervbe vette Balázs Béla *Az utolsó nap* című drámájának lefordítását, további terveit pedig ekként körvonalazta:

Mint vélekedik erről: lassan-lassan le lehetne fordítani a jobb magyar színműveket és egy sorozatban kiadni. Ezáltal a német színpadoknak egy egészen új repertoire[-]t lehetne nyújtani és a magyar szerzőket az Ön kiadójához szoktatni. Hogy pedig van és lesz elég, jó magyar szerző, bizonyosság rá Molnár, Bródy, Lengyel, Balázs és talán mások is.

Ez volna egyik tervem. Van egy másik is, sőt egy harmadik is.

A második ez: A német élclapok – gyöngéden szólva – spiesserek.²⁷ Az igazi attikai só, modernül a francia esprit, hiányzik belőlük. Példa rá a „Fliegende”,

²³ Eisler Alfréd – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. július 1.] = MTA KIK Ms 379/8.

²⁴ Eisler Alfréd – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. június 18., 26.] = MTA KIK Ms 379/6–7.

²⁵ Martin Buber – Hatvany Lajosnak, [Berlin-Zehlendorf, 1909. július 3.] = MTA KIK Ms 377/139.

²⁶ Eisler Alfréd – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. szeptember 17., 30.] = MTA KIK Ms 379/9–10.

²⁷ (ném.): nyárspolgáriak

a „Meggendorfer”, sőt a „Jugend” is. A „Simplicissimus” pedig lejárta magát.²⁸ Amit ez most produkál, az egyenesen hajmeresztő. Nahát, nem lehetne-e odakünn egy magyar élcslapot szerkeszteni. Német nyelven szerkesztett élcslapot, melynek nagyrészt magyarok volnának a munkatársai. Írók, festők, karcolók. Programm: finom élcsek, humoros elbeszélések, trágárságok kizárva. Esetleg a politika bevonásával.

Harmadszor: monográfiák magyar írók és művészekről à la Marquardt²⁹ Kunst – Literatur – Musik stb. Egy kis, meghatározott sorozat, hogy ne minden apró-cseprő emberke tévedjen bele.³⁰

1909. október elején Bródy Sándor is értesült a kiadandó kötetéről (a legújabb elképzelés szerint cselédtörténeteit jelentették volna meg).³¹ Nem tudható pontosan, hogy Bródy valóban félreértette-e Hatvanyt, vagy elébe akart vágni Eisler ügyeskedéseinek, mindenesetre az október 8. előtti napokban a következő levelet küldte fordítójának:

Igen tisztelt Uram!

Hatvany Lajos bárótól hallom, hogy ön egy kötetemet frankfurti kiadónak eladta. Csak úgy egyezem bele az eladásba, ha az arról szóló szerződés az én kezemen megy keresztül, s a honorárium felét én kapom meg még pedig a könyv megjelenése előtt, különben a kiadást letiltom. Ha három nap lefolyása alatt öntől ez ügyben választ nem kapok[,] a letiltás iránt előre intézkedem. Található vagyok az „Ott-hon” Klubban (Dohány-u 76) 7–8 között.

Tisztelettel

Bródy Sándor

Eisler a levelet a következő kommentárral továbbította Hatvanynak:

Bpest, 1909. X/8.

Igen tisztelt Hatvany Úr,

Furcsa kis levélke és igen jellemző a mi irodalmi köreink előkelő tónusára. Úgy látszik, Bródy csalók egyetemének nézi a világot. Ahelyett, hogy örülne, hogy odakünn portálják, nem átall ilyen durva mód inzultálni. Mintha, Isten tudja, még raboltam volna.

Pedig a dolog még a kezdő stádiumban van. Fel kell tennem, hogy Bródy az ő bohémiségében – talán még ki sem aludta magát – nem jól értette meg az Öntől

²⁸ Az említett satirikus lapokat Münchenben szerkesztették: az eredeti Fliegende Blätter 1845 és 1928 között létezett, a vele konkurens Meggendorfer-Blätter (különböző címváltozatokkal) 1889-től működött, mígnem a két lap 1929-ben egyesült, és így jelent meg 1944-ig. A Jugend 1896-ban indult, és 1940-ben szűnt meg, a Simplicissimust 1896-tól 1944-ig adták ki.

²⁹ Eugen Marquardt és Julius Bard néhány évig társak voltak a Bard, Marquardt & Co. kiadóvállalatban.

³⁰ Eisler Alfréd – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. október 5.] = MTA KIK Ms 379/11.

³¹ Martin Buber – Eisler Alfrédnek, [Hall in Tirol, 1909. szeptember 22.] = MTA KIK Ms 377/140.

szerzett információt. Hiszen a kötet még csak készül és Dr Buberrel az anyagiakról még nem is tárgyaltam.

Egyébként ma vagy hétfőn felkeresem Bródyt. Ha nem tetszik neki az ábrázatom, kereshet magának lámpával tisztességesebb embert.

Ez a levélke – az övé – meg múzeumba való. Kultúrtörténeti jelentősége mindenesetre van.

Maradtam nagyrabecsülésem kifejezése mellett kiváló tisztelettel
kész híve

Dr. Eisler Alfréd³²

Talán sor került a találkozóra, és létrejött a megegyezés. Eisler ugyanis október 20-án tudatta Hatvanyval, hogy hozzálát a Bródy-fordításokhoz.³³ De nem végzett semmit. Akkor talán mégsem jött létre a megegyezés.

Julius Zeitlert ott hagytuk el, midőn őt Hatvany 1909. március végén – Vészi József kapcsolataira hivatkozva – új kiadói üzletekkel biztatta. Zeitler később többször is csalódottságának adott hangot, szembesülvén azzal, hogy Hatvany nem tartja be a megállapodásokat, nem küldi az ígért kéziratokat, ezért aztán kerüli az üzleti partnereivel való személyes találkozókat. Közben a Széchenyi-kötet is hamvába holt. Viszont Zeitler 1909 nyarának végén új ajánlatot kapott: Vészi József egy magyar témákkal foglalkozó német nyelvű folyóirat kiadását ajánlotta fel neki. Zeitler újult lelkesedéssel fogadta a hírt, hogy a tervezett havilap tárca- és szépirodalmi rovatának szerkesztője Hatvany Lajos lesz.³⁴ Aztán néma csend, vagyis ezzel a híradással Zeitler is eltűnt a Hatvany-levelezésből.

*

Most tetszetős volna azt mondanunk: *semmi*. A fordítások nem készültek el, az író-tárból egy kötet sem jelent meg. A német nyelvű folyóirat nem indult meg. Ám az „etnográfiai jellegzetességeket” felvonultató irodalom mégis megtalálta útját a maga közönségéhez. Amikor Moly Tamás elvitte Bubernek a Gárdonyi-novellákat, a Berlinben alkotói szabadságát töltő Lengyel Menyhért is vele tartott, ő pedig *Tájfún* című, japánokról – az általa elképzelt japánokról – szóló drámáját adta át.³⁵ Lengyelt feszélyezte, hogy nem beszél németül, és miután Moly elutazott Berlinből, a kiadó döntése előtt ő is távozott. Minden a siker ellen dolgozott. Buberék azonban felismerték a *Tájfún* kvalitásait. Meggyőzték az aggályoskodó szerzőt, és műve a következő évben németül is megjelent.³⁶ A Rütten & Loening meg akarta venni a színdarab előadási jogait is, azonban azokat Lengyel már korábban eladta egy színpadi ügynökségnek.³⁷

³² MTA KIK Ms 377/98. Eisler Alfréd Hatvany Lajosnak szóló közlendőit a Bródy-level papírára írta.

³³ Eisler Alfréd – Hatvany Lajosnak, [Nagyszombat, 1909. október 20.] = MTA KIK Ms 379/12.

³⁴ Julius Zeitler – Hatvany Lajosnak, [Lipcse, 1909. augusztus 22.] = MTA KIK Ms 393/168.

³⁵ LENGYEL Menyhért, *Életem könyve. Naplók, életrajzi töredékek*, szerk. VINKÓ József, Gondolat, Budapest, 1987, 67.

³⁶ Melchior LENGYEL, *Táifun*, Rütten & Loening, Frankfurt, 1910.

³⁷ Martin Buber – Hatvany Lajosnak, [Berlin-Zehlendorf, 1909. június 16.] = MTA KIK Ms 377/137.; Hatvany Lajos – Martin Bubernek, [Hatvan, 1909. június 18–19.] = HATVANY *Levelői*, 278.

Mi több, Jung Ungarn néven 1911 januárjában a korábban tervezett „deutsch-ungarische Rundschau” is elindult Berlinben, jelmondata szerint Magyarország politikai, szellemi és gazdasági kultúráját kívánta népszerűsíteni. Főszerkesztője Vészi József volt, irodalmi részét Hatvany Lajos szerkesztette, a lap a Paul Cassirer Verlag gondozásában tizenkét számot élt meg.³⁸ Nagyonbbrészt társadalompolitikai-közgazdasági cikkeket közölt, a két-három ívet kitevő szépirodalmi rovatban hónapról hónapra néhány vers jelent meg: az Arany János-balladák, a magyar népdalok és népballadák, illetve Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kiss József és Reviczky Gyula szerepeltetése láthatóan a reprezentáció szempontjainak rendelődött alá. A Jung Ungarn prózaírói között Móricz Zsigmond, Tóth Wanda, illetve az írói pályán viszonylag későn induló Ritoók Emma mondható friss tehetségnek, a rovatot a korábban beérkezettek uralták. Mindenekelőtt Mikszáth Kálmán, akinek *Beszterce ostroma* (*Die Belagerung von Neusohl*) című regényét a brassói Eduard Schullerus fordításában adták közre. A fennmaradó hely azután a századvég-századelő – Hatvany által mindenkifelett kedvelt – novellisztikájának jutott: Ambrus Zoltán, Biró Lajos, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Ignóty, Jób Dániel, Kabos Ede, Kóbor Tamás, Molnár Ferenc, Petelei István, Szini Gyula és Tömörkény István közül majd mindenki megemléződött az egykori íróvár aspiránsai között. A fordítók között újra feltűnik Eisler Alfréd: Molnár Ferenc *Széntolvajok és Muzsika* című novellái 1909-ben már megjárták a Georg Müller Verlag, aspiránsaként Loening lektorátusát,³⁹ Szini Gyula *A bábsütő* című munkáját Eisler 1909. október 5-i levelében ígérte meg Hatvanynak⁴⁰ – a Heltai Jenő- és a két Bródy-fordítás keletkezés-története nem ismeretes.⁴¹

1911-ben már javában zajlott, és az év végén csúcspontjához ért a Hatvany és Osvát közötti, a Nyugat szerkesztési elveiről zajló vita. A nézeteltérések részben abból fakadtak, hogy Osvát kategorikusan visszautasította, hogy a Nyugatban Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, illetve nemzedéktársaik műveit közreadja. E tekintetben a Jung Ungarn jól mutatja, milyen lett volna a Hatvany ízlésvilágát tükröző Nyugat. Ám ha utánajárunk annak, hogy a Jung Ungarn szépirodalmi szövegei eredetileg hol jelentek meg, láthatjuk, hogy a Nyugat hatása ez esetben is kikerülhetetlen volt. Az összes párhuzam ismertetésére nincs módunk, ám fontos kiemelni, hogy Babits Mihálytól *A Danaidák* (*Die Danaiden*) a Nyugat számára íródott,⁴² és a Jung Ungarn

májusi számában olvasható hat Babits-versből négy elsőként a Nyugatban jelent meg. Szintén a Nyugat közölte Móricz Zsigmond *Tragédia*,⁴³ Kabos Ede *Mária látogatói*,⁴⁴ illetve Jób Dániel *Liegen Egon felesége* című novelláját.⁴⁵ Az utóbbi mű fordítójának „W. T.” szignója minden bizonnyal Tóth Wandát rejti, ő maga *A csodálatos köntös* című elbeszéléssel szerepelt a Jung Ungarnban⁴⁶ – az írás a Nyugat Kiadónál 1910 végén megjelent azonos című Tóth Wanda-kötet címadó darabja volt. Kuriózusként pedig érdemes megemlítenünk, hogy Biró Lajos *Szodoma pusztulása* című novelláját éppúgy Osvát Ernő adta közre az 1905. májusi Figyelőben (319–324),⁴⁷ miként Ady *Harc a Nagyúrral* című versét (329–331) – utóbbit azután Horvát Henrik *Der Caesar mit dem Eberkopfe* címmel ültette át németre.⁴⁸

A tizenkét kötetes íróvár önmagában nagy ötlet volt, és a megvalósítására fogadó-készség is mutatkozott. Hamarosan kiderült azonban, hogy a kapcsolati tőke és az ilyen-olyan forrásokból kilátásba helyezett pénz még korántsem garancia a sikerre. Hozzáértő munkatársakra lett volna szükség, egyfajta stábra, amely megfelelő tervezéssel, elkötelezetten valóra váltja az ötletet, ám túl nagy kockázatot mégsem vállal. A német oldal – Julius Zeitler, Martin Buber, Wilhelm Ernst Oswald – ezeket az elveket követte, és ezt várta volna el ügyfeleitől is.

A Nyugat folyóirat hőskorában a szerkesztők maguk is így szerettek volna dolgozni. Mindazonáltal már kezdetben túl nagy fába vágták a fejszájukat, improvizálva kellett előrehaladniuk. A bizonytalanság, az állandó pénzhiány elkedvetlenítő volt, érthető tehát, hogy Hatvany mecénatúráját igyekeztek minél hatékonyabban kihasználni. A szakmai feladataikat azonban összességében kiválóan oldották meg, és megpróbálták Hatvanyt is rendszerességre és empátiára „nevelni”, irodalmi megszólalásaiban pedig igényességre szorítani. A folyóirat kezdeti kudarcai, de főként a szaporodó sikerek egyre inkább személyes jelentőségűvé váltak, a munka küldetésé alakult át. Az íróvár szervezésében ugyanakkor a Nyugat-szerkesztők nem vettek részt, a fennmaradt levelezés tanúsága szerint Hatvany is legfeljebb Ignóty közreműködésére számított. Ignóty novelláskötetének közreadását azonban 1908 áprilisában két német kiadó is elhárította,⁴⁹ mindemellett Ignóty 1909-ben már a Nyugat Kiadó tervezgetésével volt elfoglalva.⁵⁰

A fentiek tehát részben magyarázatot adnak arra, hogy Hatvany oldaláról – a magyar oldalról – az íróvár intézésében miért hiányzott az átgondoltság, a jó értelemben

³⁸ A folyóirat szemléleti irányairól, illetve szépirodalmi közleményeiről lásd SZÉCHENYI ÁGNES, *A Nyugat német mása. Jung Ungarn, Berlin, 1911 = Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, szerk. ANGYALOSI Gergely et al., PIM, Budapest, 2009, 178–199.; RÓZSA Mária, *Magyar irodalom a Jung Ungarn című folyóiratban*, Magyar Könyvszemle 2002/3., 317–321.

³⁹ Franz MOLNÁR, *Kohlendiebe*, illetve *Musik*, Jung Ungarn 1911. március 15., 378–388., illetve 1911. július 15., 816–819.

⁴⁰ Julius SZINI, *Der Lebküchler*, Jung Ungarn 1911. február 15., 256–262.

⁴¹ Eugen HELTAI, *Der Tod zu dritt* (*A halál hármában* [1899]), Jung Ungarn 1911. május 15., 605–608.; Alexander BRÓDY, *Jule und Julchen* (*Juló és Julis* [1899]), Jung Ungarn 1911. január 15., 80–85., Uő., *Der Mann mit den demantnen Knöpfen* (*A gyémántpitykés ember* [1901]), Jung Ungarn 1911. május 15., 598–604.

⁴² Lásd Nyugat 1910. március 1., 298–299., vö. Michael BABITS, *Die Danaiden*, ford. Paul HATVANI (Hatvani Pál), Jung Ungarn 1911. szeptember 15., 1034–1035.

⁴³ Lásd Nyugat 1909. szeptember 16., 287–291., vö. Siegmund MÓRICZ, *Tragödie*, ford. Thomas MOLY (Moly Tamás), Jung Ungarn 1911. január 15., 72–77.

⁴⁴ Lásd Nyugat 1908. február 16., 188–192., vö. Eduard KABOS, *Besuche bei Maria*, (fordító nélkül), Jung Ungarn 1911. szeptember 15., 1035–1039.

⁴⁵ Lásd Nyugat 1908. március 1., 243–256., vö. Daniel JÓB, *Das Weib des Egon Liegen*, ford. W. T., Jung Ungarn 1911. július 15., 820–833.

⁴⁶ Wanda von TÓTH, *Das wunderbare Kleid*, Jung Ungarn 1911. október 15., 1137–1151. A fordító valószínűleg maga a szerző.

⁴⁷ Ludwig BIRÓ, *Sodoms Ende*, ford. Ernst GÓTH (Góth Ernő), Jung Ungarn 1911. április 15., 509–515.

⁴⁸ Jung Ungarn 1911. január 15., 78–80.

⁴⁹ Lásd *Tessék színt vallani. Osvát Ernő szerkesztői levelezése*, szerk. KOSZTOLÁNCZY Tibor – NEMESKÉRI Erika, Gondolat–OSZK, Budapest, 2019, 148–149.

⁵⁰ Ignóty – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1909. április 4., 13.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 69, 70.

vett hivatalnoki pontosság. Ugyanakkor a kezdeti lelkesült beszámolók után az ügy iránti elköteleződés, a személyesség is eltűnt: Hatvany érdeklődése 1909 nyarától közlő színházi bemutatója felé fordult. Kevésbé valószínű ugyanakkor, hogy később átgondolta volna, az író tár összeállítójaként hol tévedett, hiszen a Jung Ungarnban újra megpróbálkozott a német részről két évvel korábban csekély érdeklődést kiváltó művek közlésével.

KRITIKA

KISS ATTILA ATILLA

Színház és testen átszűrt megértés Deres Kornélia: *Besúgó Rómeó, meglékelte Yorick. Dokumentumszínház, újrajátszás és az archívumok felnyitása*

Deres Kornélia, aki korábban *Képkalapács* című kötetével sikeresen jelölte ki helyét a magyar színháztudomány középgenerációjában, második monográfiájával jelentkezett. A dokumentumszínház és az igazság társadalmi termelése, valamint az újrajátszás és az emlékezetpolitika közötti kapcsolatokról, az archívumok medialitásáról szóló írásaival ismét jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetközi tudományosság legfrissebb meglátásai és értelmezési eljárásai meghonosodjanak a hazai diszkurzusokban. A szerző törekvéseit az interdiszciplinaritás elve vezérli, az irodalomelmélet és -történet, a dráma- és színháztudomány, a medialitás- és kultúraelméletek eszköztárával dolgozik, és ezeket transzdiszciplináris irányokban sikeresen ötvözi. A kötetben közölt elemzések külföldi ösztöndíjai és nemzetközi együttműködései során felhalmozott tudását tolmácsolják a hazai szakmai közönség számára.

Deres Kornélia 2015-ben *summa cum laude* minősítéssel védte meg doktori disszertációját, melynek szövege 2016-ban *Képkalapács: Színház, technológia, intermedialitás* címmel jelent meg (Prae – József Attila Kör, Budapest), és opponensként annak idején a következő véleményt alkottam róla: „jelentős hozzájárulásnak számít a hazai színház- és kultúratudomány interdiszciplináris fejlődéséhez. Nemzetközi viszonylatban is érvényes és aktuális területen jelöli ki vizsgálódásainak határait. A magyar színháztudományi, színházelméleti diskurzusok legtájékozottabb, tág kitekintésű élvonalában helyet foglalva fontos legitimációs tevékenységet hajt végre azzal, hogy értelmezésekkel szolgál a magyarországi kritika által nemegyszer marginalizált, értetlenül fogadott előadástípusokról, rendezői törekvésekről.” Azért ismétlem meg ezeket a sorokat, mert a jelenlegi művet a korábbi, doktori kutatás meglátásait termékenyen alkalmazó, annak eredményeit továbbvivő teljesítménynek tartom. Deres Kornélia ismét olyan területeket vizsgált, amelyeket fontos beemlíteni a hazai kutatások és az egyetemi oktatói tevékenység homlokterébe, és ezekhez a szerző nagy hozzáértéssel importálja a nemzetközi szakirodalom legaktuálisabb eredményeit.

„A szómán átszűrt megértés”-t (11.) lehet a mű egyik vezérmotívumaként megjelölni, Deres Kornélia ugyanis tulajdonképpen a posztstrukturalista szubjektum-